

Stednavnene i Vester Horne Herred - En rejse gennem tid

Gammeltoft, Peder

Published in:
Fra Ribe Amt

Publication date:
2001

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Document license:
[Ikke-specificeret](#)

Citation for published version (APA):
Gammeltoft, P. (2001). Stednavnene i Vester Horne Herred - En rejse gennem tid. *Fra Ribe Amt*, (XXVIII-3), 391-418.

Fra Ribe Amt

BIND XXVIII-3

HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

2001

Stednavnene i Vester Horne Herred

- En rejse gennem tid

Af Peder Gammeltoft

Navne indtager en særstilling i sproget. Alle bruger navne, endda utallige gange om dagen. Det er jo ikke muligt at omtale nogen eller at forklare nogen vej til noget uden at anvende navne. Og hér er det at navne viser deres funktion. Succesfuld kommunikation mellem folk ville ofte ikke være mulig, hvis ikke man havde navne til at udpege bestemte og entydige objekter, det være sig personer eller steder. Navne har således én og kun én funktion i sproget, og det er at kunne udpege én og kun én individualitet.

Alligevel er der næppe nogen der ikke på et eller andet tidspunkt er stoppet op og har undret sig over et besynderligt navn. Hvorfor hedder det mon Varde, Vittarp eller Hyllerslev? Og den undren kommer selv om vi – sprogligt set – ikke har behov for at kende et navns oprindelige betydning. Det skyldes formentlig den centrale rolle navne indtager i vores bevidsthed. Vores eksistens som individer afhænger af at vi har et navn at kunne identificeres med, og på samme måde kan vores tilhørsforhold i samfundet defineres efter hvad stedet hedder der hvor vi bor eller stammer fra. Det er formodentlig derfor vi er nysgerrige efter at kende et navns oprindelige betydning.

På stednavneområdet er Ribe Amt desværre kun ringe udforsket. I serien Danmarks stednavne, der udgives af Institut for Navneforskning, Københavns Universitet, er kun de sydligste herreder (Andst, Gørding og Ribe)

udgivet i forbindelse med udgivelsen af stednavnene i det nyligt genforenede Sønderjylland i 1933. Som ansat ved Institut for Navneforskning har jeg påtaget mig at få det ældre stednavnemateriale i Ribe Amt belyst gennem netop ovennævnte serie. Dette er i sagens natur en større opgave og som en begyndelse har jeg valgt at starte nordfra i amtet med Vester Horne Herred. Dette herred består af: Janderup, Billum, Lunde, Outrup, Kvong, Nørre Nebel, Lydum, Henne, Lønne, Ål, Ho og Oksby sogne samt købstaden Varde og det tilhørende Varde Landsogn, dvs. tretten sogne og en købstad.

Vester Horne Herreds segl fra 1584. Tegning i Trap Danmark 4 udg. Bd. 8 s. 457.

I denne fremstilling vil jeg tage fat om de mest velkendte stednavne fra dette herred og indpasse dem kronologisk i forhold til hinanden. Fra de tidligste tider har der været mode i navne, og visse typer af stednavne, dvs. navne der fx ender på -by, -bøl, -lev og -rup, kan placeres i en relativ kronologi i forhold til hinanden. Grunden til at man kan inddele nogle stednavnetyper i en form for hierarki, er at man vha. bl.a. sproglige kriterier, dels på et lydhistorisk, dels på et ord- og navneforrådsmæssigt grundlag, kan afgøre hvornår et navn er blevet dannet. Fx kan man ved at studere forekomsten af personnavne i navne på -lev og -rup afgøre at -lev må være en ældre stednavnetype end -rup, idet der kun forekommer førkristne personnavne i navne på -lev, hvorimod både førkristne og kristne personnavne forekommer i navne på -rup. Således kan man lave en relativ datering på rup-navne der siger at rup-navne har været produktive ved kristendommens indførelse, ca. år 1000, og et godt stykke tid derefter. Hvor længe før kristendommens indførelse kan man desværre ikke sige. Af samme grund kan lev-navne dateres til før år 1000, idet personnavnestoffet i disse alene er hedensk. Hvornår præcist kan dog ikke siges med disse grove kriterier; mere præcise kriterier kan datere dem forholdsvis langt tilbage i tid, men mere herom nedenfor.

Langt de fleste stednavne indeholder et artsled der klassificerer hvilken type lokalitet et navn refererer til, dvs. om det er en bebyggelse, en skov, en mose, en sø, osv. Dette er tilfældet med bl.a. stednavne som Borre (*ca. 1185 Burgh), Tarp (1486 Tarp) og Ål (1330-34 Aal), der henholdsvis indeholder navneordet (nao.) borg 'befæstning', nao. torp 'udflytterbebyggelse', og nao. jysk ål 'fure, rende'. Mange stednavne indeholder derudover også et beskriverled, dvs. et element (som regel det første led i

en stednavnesammensætning) der beskriver eller karakteriserer den lokalitet et stednavn refererer til. Den karakteristik et beskriverled giver, er navngiverens subjektive indtryk af det, der er vigtigt at notere sig om lokaliteten på navngivningstidspunktet. Det kan fx være hvad der dyrkes, at der er sumpet, at den ligger tæt på den eller den lokalitet, eller eventuelt hvem der ejer stedet m.m. Fx indeholder et sammensat stednavn som Outrup, ligesom ovennævnte Tarp, også artsleddet torp 'udflytterbebyggelse', men derudover indeholder det også et beskriverled, i dette tilfælde muligvis mandsnavnet *Ughi. Ofte betegner et personnavn i et sammensat stednavn et ejerskabsforhold, hvorved man må antage at Outrup betyder 'Udflytterbebyggelsen, der ejes af *Ughi'. Muligvis kan denne *Ughi også have anlagt bebyggelsen.

Med udgangspunkt i nogle bestemte stednavnetyper vil jeg i de efterfølgende afsnit forsøge at angive den relative alder på nogle få af Vester Horne Herreds mange stednavne. Alle eksempler vil om muligt være fra dette herred. Sidst i denne artikel følger en mere udførlig tolkning af de i teksten omtalte stednavne med kildeangivelse af de ældste belæg for hvert stednavn. Derfor er informationerne vedr. lokalisering, kilder og tolkning i stednavnene i de nedenstående afsnit af ren summarisk karakter, og de er kun anført hvor det skønnes nødvendigt.

I teksten angiver * foran en navne- eller ordform at formen er (re)konstrueret. Står * foran en kildeforms datering, er den citerede kildeform kun overleveret i afskrift. En lang vokal markeres i en gammeldansk ordform med en streg (ˉ) over selve vokalen. Med termen gammeldansk (glda.) menes det danske sprog ca. mellem 1050 og 1525. Olddansk dækker omtrent perioden 750-1050, og urnordisk ca. fra år 0-750. Længere tilbage ligger de teoretiske

størrelser fællesgermansk, og indoeuropæisk. Med termen germansk menes alle sprog af germansk oprindelse, dvs. nordisk, engelsk, tysk, hollandsk, frisisk samt det uddøde sprog gotisk. De enkelte stednavnetyper har jeg valgt at grovsortere i to hovedkategorier: De ældste stednavnetyper og Stednavnetyper fra vikingetid og middelalder. Derudover vil jeg også berøre en ikke uanselig gruppe af gamle navne som ikke umiddelbart lader sig datere af lydlig vej, eller som er af en type hvis produktive periode strækker sig over meget lang tid.

De ældste stednavnetyper.

Sproget, især det talte, er konstant under forandring. Ikke alene udefrakommende påvirkninger, såsom låneord, er med til at ændre sproget. Også lydlige og grammatiske ændringer i selve sproget er til stadighed med til at omforme sproget. I og med at stednavne også er sproglige størrelser, underkastes de oftest de samme lydlige ændringer som foregår i sproget generelt. Nogle meget gamle urnordiske lydændringer er således at spore blandt de ældste stednavnetyper, og er vores viden om tidspunktet for disse lydændringer tilstrækkelig, kan de fungere som et dateringskriterium. Omvendt kan der bevares forlængst svundne grammatiske træk i nogle af stednavnenes kildeformer, ja endog til tider i stednavnenes moderne form. Disse træk kan også hjælpe med til at datere et navn. Andre navnes alder kan igen afsløres ved hvilke ord og personnavne de indeholder. Ordstoffet i flere af stednavnene i Vester Horne Herred er så gammelt at deres præcise betydning ligger hen i det dunkle. Således er der en række sproglige greb der kan hjælpe ved dateringen af et navn, men det må gøres klart at sproglige dateringsmetoder på ingen måde gør os i stand til præcist at fastsætte hvornår et stednavn er dannet. Alt man kan sige, er at et sted-

navn er dannet før et bestemt sprogligt træk er trådt ud af funktion. En sproglig datering af et stednavn vil således altid være relativ.

Mange af de ældste af vores stednavnetyper udviser træk der gør os i stand til at række endog langt tilbage i tiden. I Vester Horne Herred er der flere grupper af navne som man ad sproglig vej kan sige er dannet før vikingetiden.

Stednavne på -ing(e).

En meget gennemgribende lydændring, den såkaldte i-omlyd, finder sted i løbet af den urnordiske periode. I-omlydens mekanik gør sig gældende ved at vokalen i en trykstærk stavelse (som regel et ords første vokal) ændres under indflydelse af et i eller j i en følgende tryksvag stavelse. Lydligt set trækkes bagtungevokalerne a, o og u samt fortunegevokalen e frem i retning af i'ets udtale til henholdsvis æ/e, ø, y og i (GG I.106-25). Skiftet o til ø i det fællesgermanske udsagnsord *dōmjan 'at dømme' (afledt af nao. *dōm 'dom') kan således ses ved at sammenligne det med vores dages derfra direkte udviklede dømme. Generelt antages det at i-omlyden slutter omkring år 500 efter Kristi fødsel.

Denne datering gør os i stand til at fastslå at et par af herredets stednavne må være dannet før i hvert fald i-omlydens ophør. Det drejer sig specifikt om navne, som er dannet med afledningselementet -ing(e), der på grund af en senere særjysk lydudvikling ofte optræder i jyske stednavne i formen -ing. Det gælder fx i Sædding, Nørre Nebel s., eller, i en mere forvansket form, sognenavnet Henne og muligvis også det usikre Orten i Varde Landsogn. Stednavnetypen dækker i og for sig over flere lydlige og grammatiske varianter hvoraf nogle tager i-omlyd og andre ikke gør, som fx Orten. På grund af stednavnetypens alder er enkelthederne i navnedannelsen ikke fuldt afklarede, men sikkert er det at en stednavneafledningdannelse

Kort over Vester Horne Herreds ældste stednavnetyper (-ing(e), -um, hēm, lev, sted).
Tegning: Forfatteren.

på -ing(e) får en stedbeteegnende betydning som kan gengives med 'stedet med-, stedet som er-, stedet på, i, over, under-, osv'. Om lokaliteten er en naturformation eller en bebyggelse udtrykkes ikke, men så langt navnetypen kan følges tilbage i kilderne refererer den til bebyggelser. Det ordstof der ligger til grund for en -ing(e)-afledning, har oftest en topografisk betydning, eller det er almindelige ord for flora eller fauna. Især de jyske -ing(e)-afledninger er faunabeskrivende. Dette gælder bl.a. for Henne (*1145 Hænningh), hvis kildeformer viser at navnet er en i-omlydt afledning af fuglebetegnelsen hane. Navnets betydning må i så fald være 'Stedet med hanerne'. Navnet Sædding (c. 1240-1440 Sithingmark), er desværre ikke lige så nemt at udlede en betydning af, idet navnets etymologi må siges at være problematisk. Fra et lydudviklingsmæssigt synspunkt må dette navn snarest være en afledning af den fællesgermanske rod *set- 'sidde', i så fald med betydningen 'Stedet hvor der kan siddes/gøres ophold'. Der er ingen tegn på i-omlyd i det usikre stednavn, Orten (1240-1440 Worting; 1300-1320 Ortæn). Navnet er muligvis en -ing(e)-afledning af nao. glda. wara 'udyret mark' (se også Varde, nedenfor), men kan vel have en anden oprindelse. Manglen på omlyd kan skyldes at navnet først er dannet efter i-omlydens ophør, eller at det måske snarere er en beslægtet -ung(e)-afledning. Lydligt er navne på -ung(e) tidligt faldet sammen med afledninger på -ing(e), således at det i realiteten er umuligt at skelne mellem disse to afledningsendelser på nær i de tilfælde hvor i-omlyden er indtrådt (som i Henne og Sædding).

Navne på -ing(e) er at finde i hele det germanskaltende sprogområde, jf. fx Tübingen i Tyskland, Groningen i Holland og Hastings i England, og navnetypen er uden tvivl én af vores ældste. Det må antages at typen har været

aktiv fra omkring vores tidsregning til måske så sent som slutningen af den urnordiske periode.

Stednavne på -um og hēm

Midt imellem to af herredets -ing(e)-navne, Henne og Sædding, ligger Klinting som i den moderne form også lader til at være et navn af -ing(e)-typen. Men her viser faren ved at prøve at udlede en betydning af et stednavn fra dens nuværende form sig. Hvis man ser på Klintings ældste kildeform (ca. 1440 Klyntom), er det klart at navnets moderne endelse ikke er oprindelig. I stedet har kildeformen endelsen -om (-um) som kan føres tilbage til to vidt forskellige oprindelser. Enten kan en sådan endelse være en gammel flertalsendelse i hensynsfald med formen -um, eller også kan der være tale om en reduceret form af artsleddet hēm (< olddansk *hæimR < urnordisk hai-maR), der egentlig er det samme ord som vores nutidige hjem. De oprindelige -um navne beskriver altid den lokalitet ved, på eller i hvilken de er placeret. Navne på hēm refererer derimod til at der på stedet har bosat sig nogen – dog uden at præcisere typen af bosættelse yderligere end at nogen har gjort stedet til deres hjem. Det kan ofte være svært at afgøre hvilket af de to mulige oprindelser der ligger til grund for et stednavn som Klinting. Formelt set kan begge muligheder foreligge, men pga. bebyggelsens placering ved de i området markante højdedrag, nemlig Nebel Bjerg, Langhøj og Fushbjerg, må det antages at navnet er en hensynsfald flertalsform af nao. klint, hvorfor navnets betydning må have været 'Ved klinterne'.

Klinting synes at være det eneste sandsynlige gamle bebyggelsesnavn på hensynsfald flertal i Vester Horne Herred, men ellers skorter det ikke på navne på -um i området. I de andre tilfælde er der i stedet oftest tale om den anden

ovennævnte mulighed, nemlig en sammensætning på glda. hēm. Dette navneord menes at være afledt af en rodform af et udsagnsord med betydningen 'at ligge', og den oprindelige betydning af hjem, glda. hēm, synes at have været 'liggested, sted hvor man har slået sig ned'. Navnetypen er kendt over hele det skandinaviske og germanske område og dateres normalt til tidsrummet 300-800 e.kr. Fra dansk område kendes navnetypen fra hele landet, men den er især almindelig i det vest- og nørrejyske. Af de omkring 170 eksempler der er kendt i Danmark findes omkring 130 i dette område. Når denne navnetype er så svær at skille fra oprindelige hensynsfald flertalsnavne, skyldes det at hēm som tryksvagt andetled i et stednavn tidligt er blevet udsat for svækkelse. Selve lydudviklingen fra hēm til um kan, mha. kildeformer, siges at være gennemført fra omkring 1200. At der har været tale om ret betydelige bebyggelser, ses ved at en del af disse stednavne er gået hen og er blevet sogne-navne, fx Billum og Lydum eller landsbyer, som fx Jegum og Vrøgum. I Norden er stednavnetypen stort set aldrig sammensat med personnavne, men derimod ofte tillægsord eller navneord som karakteriserer den navnebærende lokalitets beliggenhed, såsom: nao. bælġ, glda. bælgh, nok i betydningen 'forhøjning' i Billum (1240-1440 Bellom, Bellium); træbetegnelsen glda. *ēki 'egebevoksning' i Jegum (1541 Eggom Gaard (denne lokalitet?)); li, glda. *lith 'skråning', i Lydum (c. 1330-48 Lidium) samt muligvis glda. *wrēk 'krum' i Vrøgum (1450-1500 Vrøgum). At stort set hele beskriverledsinventaret i denne navnetype består af lokalitetsbeskrivende ord, og ikke personnavne, kunne måske tyde på en form for kollektivitet i datidens samfundsstruktur (Kousgård Sørensen 1991, II.925-26).

Som endnu en påmindelse om at man ikke

alene må bruge den moderne form af et stednavn til at bestemme dets oprindelse, må det til slut fastslås at ikke alle moderne navne på -um er gamle navne på hensynsfald flertal eller glda. hēm. Fx viser kildeformen til Hallum i Kvong Sogn (1502 Halm) at der snarest i stedet er tale om et nao. glda. *halmæ der enten er en bøjningsform af halm, eller en afledt kollektivdannelse med betydningen 'halmrigt sted'.

Stednavne på lev og sted.

Blandt andre meget gamle stednavnetyper er også at regne navne på lev og sted som, omend de findes i herredet, på ingen måde er særligt talrige. Begge stednavnetyper kan, især på baggrund af de forekommende sammensætninger med personnavne, henregnes til den germanske jernalder (ca. 400-800) samt, i levs tilfælde, de umiddelbart forudgående århundreder.

Den ældste af disse to navnetyper må siges at være navnetypen lev. Denne navnetype er i flere henseender bemærkelsesværdig, både alment og i forbindelse med Vester Horne Herred. Betydningen af elementet er omstridt omend det er klart at navnetypen er beslægtet med ordet levn. Etymologisk set må indholdet af lev være 'hvad der er efterladt', eventuelt 'arvegods'. At den sidste betydningsmulighed i det mindste må tages alvorligt, kan sandsynliggøres ved at omkring 90 % af alle danske stednavne med artselementet lev indeholder et personnavn. Det er vel at mærke personnavne af samme type som de, der er at finde i de urnordiske runeindskrifter. Den almindelige antagelse er at det er den efterladendes navn der bliver mindet i en lev-konstruktion. Stednavnetypen er den ældste af de danske stednavnetyper hvis beskriverled næsten udelukkende består af personnavne, og det kunne i den henseende være fristende at tolke typen som et af de

tidligste udslag af privat ejendomsret i Danmark. Hvis dette er tilfældet, synes de at stå i kontrast til den samtidige gruppe af navne på glda. hēm (se ovenfor) hvis manglende brug af personnavne i navngivningen i stedet kunne give indtrykket af et brugskollektiv.

Navne på lev har en besynderlig udbredelse i forhold til de andre gamle stednavnetyper behandlet her. Typen er begrænset til Danmark samt Skåne, Halland og Blekinge. Derudover findes en beslægtet gruppe af navne i egnen omkring Thüringen i Tyskland, men ellers mangler typen helt i resten af det germanske sprogområde. Generelt set er typen fraværende i Vestjylland, med undtagelse af en kort perlerække af navne i det sydvestjyske, nemlig Allerslev, Alslev og Hyllerslev. Af disse findes netop Allerslev (1541 Allersløff) og Hyllerslev (1391 Hyllesløf) i Vester Horne Herred, og de ligger i henholdsvis Outrup og Janderup sogne. Alslev er beliggende umiddelbart syd for i Skads herred. Som flertallet af de danske lev-navne er Allerslev og Hyllerslev sammensat med personnavne af ældre karakter, nemlig mandsnavnene glda. Alvar og glda. Hildir, begge sammensat med lev i ejefaldsform. Som nævnt ovenfor er personnavnene i lev-navne overvejende urnordiske, og dette er også tilfældet med personnavnet Hildir som primært kun findes overleveret i stednavne. Derimod forekommer Alvar også som personnavn til langt op i middelalderen; som type betragtet er den alligevel meget gammel. Der er derfor ikke noget i herredets sparsomme lev-navnestof der tyder på at de to navne skulle være dannet sent i lev-navnetypens produktive periode fra ca. 200-800 e.kr.

Med disse eksempler på lev-navne, knytter det sydvestjyske område i dette tilfælde sig tættere til resten af det danske stednavnestof end i det øvrige Vestjylland. Hvorfor disse isolerede

eksempler findes netop i denne del af Vestjylland er umuligt at gøre rede for på nogen tilstrækkelig måde. En mulig forklaring er dog at området på lev-navnenes tid på en eller anden måde kan have fungeret som brohoved mellem Vestjylland og resten af Danmark.

Ud fra typen af personnavne kan det også afgøres at stednavne af typen sted ligeledes er af høj alder. Dog synes personnavnene i navne på sted til nogen grad at være af en lidt yngre type end personnavne i lev-navnene. Men i og med der ikke findes nordiske navne af denne type i fx det engelske Danelagsområde, må stednavnetypen være ophørt med at være aktiv inden vikingetidens begyndelse. Stednavnetypens produktionsperiode kan derved afgrænses til perioden omkring 400-800. Navnetypen sted går tilbage til glda. stath og længere tilbage til urnordisk stadiR og er oprindelsesmæssig identisk med nutidens nao. sted. Navnetypens oprindelige kernebetydning har sandsynligvis været 'areal, plads'. Sted findes anvendt både om oprindelige naturnavne og om oprindelige byggeselsnavne. I sidstnævnte tilfælde synes en oprindelig betydning som 'plads for bebyggelse' at være den mest nærliggende. Flertallet af beskriverleddene for denne navnetype beskriver lokaliteten ud fra kulturforhold, flora og fauna, jordbund, og terrænformationer. Kun omkring en fjerdedel indeholder personnavne. Af herredets to eksempler er ingen sammensat med personnavne. I stedet er indholdet beliggenhedsbeskrivende, fx nao. kilde, som i navnet Kjelst (1450-1500 Kelst), Billum Sogn, eller å, som i eksemplet fra Kvong Sogn, Åsted (1502 Ostedh). Det skal dog bemærkes at det ikke er helt muligt at fastsætte Kjelsts artsled som værende et på sted. Artsleddet har nemlig tidligt været udsat for en så kraftig reduktion at det til dels må betegnes som usikkert. Ud fra navnestoffet på sted at dømme er

der dog intet til hinder for at Kjelst skulle være et navn på sted (Kousgård Sørensen 1958, 26-27).

Navnetypen er almindelig over hele det nordiske og germanske sprogområde og er i Danmark talrig i hele landet, undtagen i det vestjyske. Som det var tilfældet for Allerslev og Hylerslev oven for, synes navnene Kjelst og Åsted at forbinde jernalderens Sydvestjylland tættere til det østlige Danmark end hvad der er tilfældet i resten af det vestjyske.

Stednavnetyper fra vikingetid og middelalder.

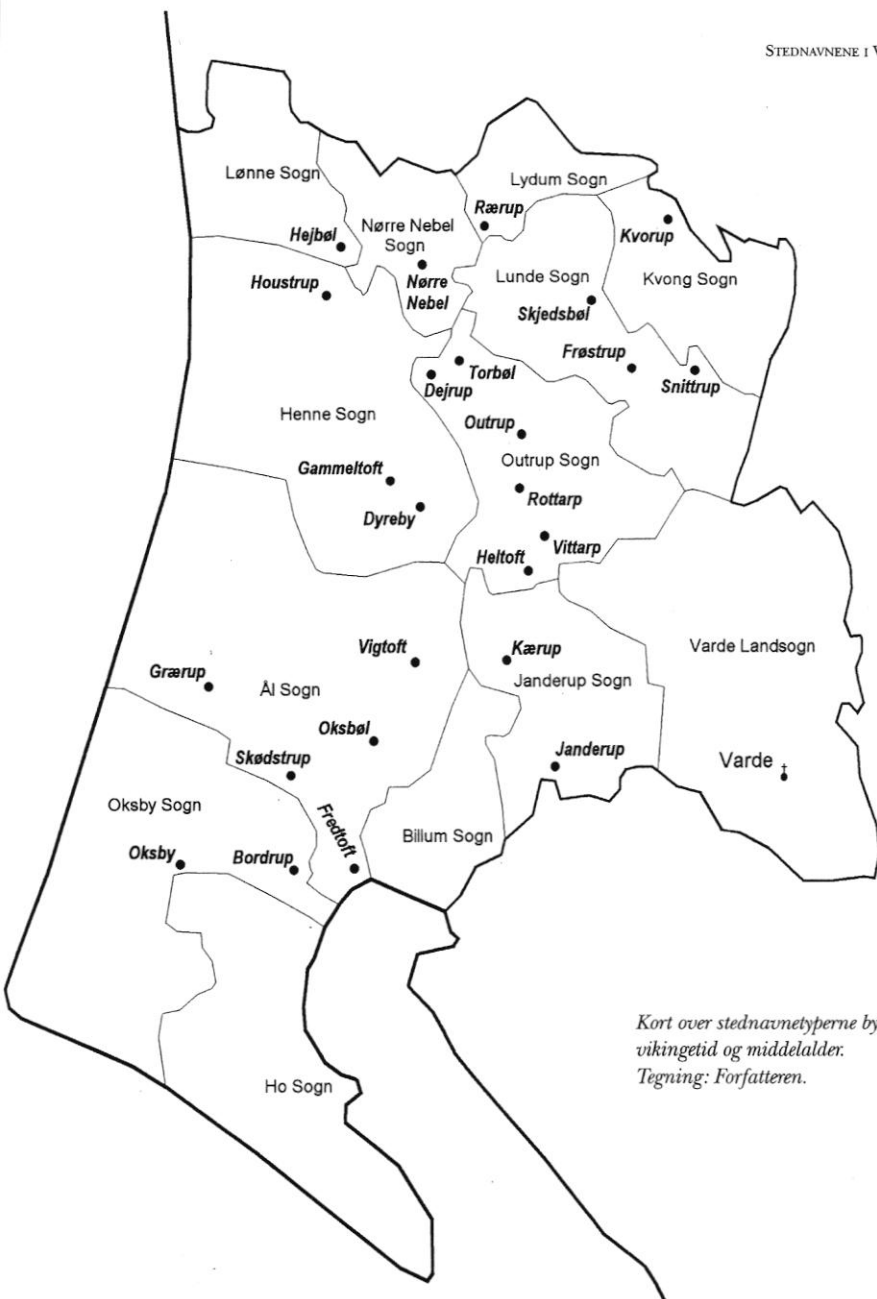
En grundliggende ændring i bebyggelsesstrukturen må være foregået i perioden umiddelbart før vikingetidens begyndelse og frem. Ændringen i bebyggelsesstruktur ses især ved at de gamle navnetyper, -inge, hēm, lev og sted, gradvist ophører med at være aktive, og andre navnetyper, såsom by, toft, torp og noget senere bøl, kommer frem. Kun navnetypen -um (se ovenfor) vedbliver i et vist omfang med at være produktiv ind i vikingetid og middelalder. Som helhed synes de nye navnetyper der dukker op i vikingetiden at beskrive mindre enheder, og med udflytterbebyggelser endog en fragmentering af tidligere enheder i mindre stykker. Hovedgrunden til at man kan datere visse stednavnetyper til vikingetiden og andre til før vikingetiden, har at gøre med vikingetiden selv som historisk begivenhed. Omkring år 800 begyndte skandinaviske vikinger at hærge i bl.a. de Britiske Øer og i Frankerriget, men det blev ikke kun ved den sporadiske hærgen. I løbet af det næste århundrede foretog skandinaviske vikinger en regulær kolonisation i flere dele af de Britiske Øer samt i Normandiet. Især regnes de koloniserede dele af England, dvs. Dane-lagsområdet i det østlige og nordlige England, som et mål for bosættere fra det danske område. De danske bosættere tog ikke alene deres

kultur og sprog med sig, de tog også deres stednavnetyper med sig. Især yndede de danske vikinger i Danelagen at anvende stednavneelementerne by, toft og torp, men ikke -inge, hēm, lev eller sted. Derfor må de sidstnævnte typer ikke have været i brug ved vikingetidens begyndelse. Navne på bøl er, på nær et enkelt tilfælde, heller ikke at finde blandt stednavnene i Danelagen, og de må derfor ikke have været særligt anvendt i Danmark i vikingetiden. Men mere om dette nedenfor.

Stednavne på by.

En stednavnetype som især har været populær blandt vikingerne i England er navne på artsleddet by. Faktisk er der langt flere navne på by i England end der er i Danmark hvilket siger noget om hvilken popularitet navnetypen havde i vikingetiden. Nu er navne på by langt fra rene vikingetidsnavne, og reelt set er det stadig fuldt muligt at danne nye navne af denne type den dag i dag. Dermed er by den længst produktive bebyggelsesbeskrivende navnetype her i landet. Dette må i nogen grad skyldes den meget brede betydning af by som artsled som i al almindelighed blot betyder 'bebyggelse', oftest 'landsby', men i dele af Vestjylland også 'enkeltgård' og måske 'spredt bebyggelse'. I det sydvestjyske er det dog den gængse danske betydning 'landsby' der har været anvendt ved navnedannelsen.

Personnavne udgør hovedbestanddelen af beskriverleddene i de engelske by-navne, hvilket står i skærende kontrast til navnetypens beskriverled her i landet. Her er by oftest sammensat med navne- og tillægsord der beskriver den navnebærende lokalitet ud fra beliggenhed (over, under; nord, syd, øst, vest for m.m.) naturformationer (bakker, åer, søer, osv.) eller menneskeskabte ting (broer, veje, kirker etc.). Nogle navne på by indeholder og-

Kort over stednavnetyperne by, toft og bøl fra
vikingetid og middelalder.
Tegning: Forfatteren.

så erhvervsbetegnelser, men beskrives med personnavne findes kun i by-navne i området omkring Hedeby og på de syddanske øer, især Lolland.

Navnetypen har langt fra været særlig meget anvendt i vikingetiden i herredet. Faktisk er der kun et par eksempler der med nogen sikkerhed kan henføres til denne periode. Betydningsskiftet nok refererer begge eksempler, Oksby (1298 Uxeby) og Dyreby, Henne Sogn (1539 Dyreby), til dyrehold, eller i det mindste til forekomsten af dyr på lokaliteten. Beskrivelsesleddet i begge navne er forholdsvis gennemskueligt. I tilfældet Oksby er det nao. okse, hvorimod det i Dyrebys tilfælde er en flertalsform nao. glda. diur 'dyr'. Hvilke 'dyr' der er tale om i dette tilfælde, er uvist. Navnet har en række paralleller i det engelske; især byen Derby er kendt. Hvis disse engelske navne trækkes ind i spørgsmålet, kunne det tænkes at navnet henviser til hold af vildt i dyrepark. Det synes at kunne være grundlaget for i alt fald nogle af de engelske navne af samme oprindelse (jf. SSNEM, 43-44 og især SSNNW, 28).

Navne på toft.

Som navneord har toft i middelalderen været anvendt om en '(indhegnet) jordparcel, udskilt af dyrkningsfællesskabet og beregnet til den enkelte bondes bebyggelse m.m.'. Denne betydning synes også at have været anvendt i de tusindvis af marknavne på toft her i landet. I marknavne er navne på toft meget talrige, men om man generelt kan påstå at disse er dannet i middelalderen, endsige vikingetiden, er højst usikkert. Ofte findes marknavne på toft kun sent overleveret, og de er endvidere normalt sammensat med ordstof af en forholdsvis moderne karakter.

Derimod er oprindelige bebyggelsesnavne på toft snarere at henføre til vikingetid og tidlig

middelalder; bl.a. er personnavnene der er sammensat med navnetypen alle af en førkristen, nordisk oprindelse. Det antages at toft anvendt om bebyggelser har haft betydningen 'plads for bebyggelse', men i nogle tilfælde synes betydningen endog at have været 'plads for forsvunden bebyggelse, ødetomt'. F.eks. synes gammel i et navn som Gammeltoft, Henne Sogn (*1492 Gammeltoft), at henvise til en tidligere bebyggelse af stedet. Navnets samlede betydning er således 'Den gamle (bebyggelses)toft', 'Den gamle ødetomt'. Selve sammensætningen er ret almindelig i marknavne, men findes i nogle få tilfælde også anvendt om bebyggelsesnavne. Især marknavne på Gammeltoft har i de seneste årtier vist sig ofte at have arkæologisk potentiale.

Ingen af bebyggelsesnavnene på toft i Vester Horne Herred er sammensat med personnavne. Dette skyldes sikkert det sparsomme antal af eksempler, der, udover ovennævnte Gammeltoft, kun synes at omfatte Fredtoft og Vigtoft i Ål Sogn, samt Heltoft i Outrup Sogn. I Fredtoft (1563 Frettoft) synes nao. fred at indgå. Toften har nok ikke været fredet som sådan – hvordan ville lokaliteten ellers været blevet bebygget – men navnet udspringer måske af et retsligt opgør hvis udkomme resulterede i en fredelig slutning. I de resterende to tilfælde har beskrivelsesleddet til formål at beskrive lokaliteten i forhold til omgivelserne og faunaen. Det kunne fx være terrænet, som i Heltoft (1502 Heltoft), hvis beskrivelsesleddet nok er nao. glda. hælla 'skræning'. Bebyggelsen ligger på en langstrakt skræning ned mod Søvig Bæk. I Vigtoft (1597 Vibtoft) indgår derimod fuglebetegnelsen vibe og ikke vig som den moderne form antyder. For ingen af navnene er beskrivelsesleddet af typisk vikingetidskarakter, så måske er disse navne først dannet i middelalderen.

Stednavne på toft er generelt sent overleve-

ret i kilderne. F.eks. er Gammeltoft og Heltoft de eneste af herredets toft-navne hvis kildeformer er middelalderlige, og begge er endda først nævnt op mod periodens slutning. Dette skyldes sikkert navnetypens generelle sekundære status som bebyggelsesnavn. Navne på toft er ofte enkeltgårde eller små grupper af gårde; fx ender kun ca. en tiendedel af landets sogne-navne på toft. Som nævnt ovenfor er navne på toft også at finde i vikingetidskolonierne. De er især talrige i Normandiet, men findes også i et pænt antal i de Britiske Øer. Men ellers er navnetypens udbredelse begrænset til Norden, især til Danmark og ikke mindst Sverige.

Torp-navnetypen.

Den stærkest repræsenterede stednavnetype i Vester Horne Herred, elementet *torp*, gl'da. *thorp*, tager sit udspring i vikingetidens kraftige befolkningsekspllosion. Samme befolknings-tilvækst menes også at være en af grundene til koloniseringstrangen i de Britiske Øer og Normandiet i denne periode. Stednavneelementets gængse betydning er 'udflyttet bebyggelse'. Stednavneelementet signalerer hermed et behov i datidens samfund for ekspansion, en ekspansion som fx kunne manifestere sig i en udflytning af en del af en landsby til et førhen uudnyttet område. I Sønderjylland er navnetypen dog af højere status end i resten af landet. Bl.a. er der flere sogne-navne på *torp* i det sønderjyske end i andre dele af landet, hvorfor betydningen her måske ligefrem har været 'landsby'.

Selvom et par af herredets *torp*-navne har opnået sognestatus, og flere i dag betegner landsbyer, er der dog intet der tyder på at den sønderjyske betydning har været anvendt her i stedet for den almene 'udflyttet bebyggelse'. Det er i denne henseende værdt at notere at områdets lev-navne netop er at finde i de to

omtalte *torp*-sogne-navne, nemlig Janderup og Outrup. I begge tilfælde findes lev-navnet og sogne-navnet inden for et par kilometers afstand af hinanden. Det er dermed nærliggende at antage at disse to *torp*-navne i sin tid er udstykninger fra de langt ældre lev-navne. At *torp*-navnene så er gået hen og er blevet sogne-navne, skyldes senere samfundsudviklinger, evt. nærhed til broer, hovedveje og anløbspadser m.m.

Lydligt set har gl'da. *thorp* oftest udviklet sig til *-trup* (fx *Skødstrup*) eller *-drup* (fx *Bordrup*), eller endog endnu mere radikalt, med bortfald af oprindeligt *th*, til *-rup* (fx *Grærup*). Hvis *torp* står usammensat som navn, er den lokale sydvestjyske udvikling *Tarp*, jf. fx navnene *Tarp* i Billum og Lunde sogne. I resten af landet er den normale usammensatte form *Torp(e)*, dog for Jylland uden for det sydvestjyske også *Terp*. Formen *tarp* findes i øvrigt også i to sammensatte *torp*-navne, *Rottarp* og *Vittarp*, i Outrup Sogn.

Navnetypen er meget talrig. Det anslås at der er omkring 3500 *torp*-navne på gammel-dansk område (det nuværende Danmark inklusive Skåne, Halland og Blekinge samt Slesvig-Holsten), og 6500 på svensk område (Hald 1965, 137). Derudover findes *torp* også i hundredevis i Danelagskolonierne. Ordhistorisk er navnetypen af fællesgermansk oprindelse, og som sådan beslægtet med den tyske navnetype *dorf*.

Af de danske stednavne på *torp* indeholder omkring de 1500 et personnavn. Nogle er kristne personnavne (fx *Niels*, *Jon*, *Povl* og *Simon*), andre er af tysk og frisisk oprindelse (fx *Klawes*, *Lambert* og *Bakken*). Disse må tilhøre et yngre lag af navnetypen, hvorimod *torp*-navne med oprindeligt nordiske navne kan være dannet i vikingetiden. Det er bemærkelsesværdigt at ingen kristne eller udenlandske personnav-

ne indgår i torp-navne i Vester Horne Herred hvilket kunne tyde på at torp her i hovedsagen hører vikingetiden til. I stedet er personnavnene alle af nordisk oprindelse, fx Frøstēn (sammensat af gudenavnet Frey, da. Frø, og stēn 'sten'), der synes at indgå i Frøstrup, Lunde Sogn (1486 Frøstrup) eller det usammensatte navn *Hugh i Houstrup, Henne Sogn (1405 Huxtorp). Et karakteristisk træk for vikingetidens personnavne er forekomsten af en række kort- og kæleformer af de to førnævnte typer af personnavne. I områdets torp-navne synes Janderup (1240-1440 Jamthorp) og Outrup (ca. 1330-48 Vgthorp) at være sammensat med sådanne kæleformer, formodentlig mandnavne *Iammi og *Ughi. At det er et personnavn der indgår i disse torp-navne, er i Frøstrup og Houstrups tilfælde bestyrket af at beskriverleddet i begge navne ender på ejefalds-s. Navne sluttende på en vokal havde indtil et stykke op i middelalderen stadig vokalejefaldsformer, hvorfor ejefaldet ikke er synligt på samme måde i navnene Janderup og Outrup.

Derudover henviser beskriverleddene i navnetypen ofte til den navnebærende lokalitets beliggenhed fx ved en bort 'kant', som i Bortrup (1450-1500 Bortrup); eller et kær, som i Kærup (1450-1500 in villa Kerop); ved en rad 'rad, række', som i Rottarp (1486 Radtorp (denne lokalitet?)); i et snippe 'hjørne, spids', som i Snittrup (1508 Snyetorp); eller på et fremspring, glda. *skiūt 'fremspring, noget der skyder frem', hvilket synes at indgå i navnet Skødstруп (*1443 Skydstrop). Derudover kan lokalitetens fauna beskrives, såsom det er tilfældet med Kvorup (1606 Korrup) og Vittarp (1487 Wyporp), hvor beskriverleddet henholdsvis er nao. ko og nao. vibe. Navnets indhold angår sjældent lokalitetens størrelse, men to. diger 'stor' i navnet Dejrup (1606 Derup) synes at beskrive netop dette. Hvorfor nao. jysk

ræ 'opskyllet tang' indgår i stednavnet Rærup (1486 Rærup), kan der kun gisnes om, ligesom beskriverleddet i Grærup (1565 Grerup) er uvist.

Stednavne på bøl.

Dette stednavneelement går tilbage til et glda. bōli som på grund af apokopen i Jylland er overleveret i den afkortede form bøl. I resten af Danmark er den gængse form bølge. Der er omkring 200 bebyggelser på -bøl(le) her i landet hvoraf de fleste betegner enkelte gårde eller små bebyggelser (Hald 1965, 144). Kun i nogle få tilfælde, som fx med Nørre Nebel, er der blevet tale om sognebyer hvad er at forventes i og med at nao. glda. bōli oprindeligt blot menes at have betegnet en gård af en størrelse nødvendig for en fri bondes underhold.

Generelt antages typen at høre den tidlige middelalder til, idet der ikke findes navne på bøl i de engelske og normanniske vikingetidskolonier, på nær Newball i England der er af samme oprindelse som Nebel, se nedenfor. Personnavnestoffet minder på mange måder om torp-navnenes. Bl.a indgår både kristne og nordiske personnavne i bøl-navne, som fx. det nordiske mandnavn Thōri i Torbøl (1486 Thorébøle) i Outrup Sogn. Navnet Oksbøl (1481 Oxbøl) i Ål Sogn indeholder derimod nao. glda. uxi 'okse' hvilket fortæller os at der må have været holdt okser eller kvæg på stedet på navngivningstidspunktet. Hejbøl i Lønne Sogn (1798-1800 Heibøl) kan muligvis have ligget ved eller i en indhegning, og Lunde Sogns Skedsbøl (1494 Skiesbøl) ved en vej, hvis det ellers er nao. glda. hæghta, hægth, f. 'indhegning, indhegnet græsareal' og ejefaldsformen af nao. glda. *skēth 'løb, fart, vej, m.m.' der indgår i hvert af disse navne.

Sognavnet Nørre Nebel (c. 1240-1440 Vester Nybøl; 1329 Nybel) kræver lidt ekstra for-

klaring. Det foranstillede Nørre er en ret sen tildragelse, der er tilføjet for at kunne skelne denne lokalitet fra Vester Nebel ved Esbjerg. Tidligere har Nørre Nebel endda været benævnt Vester Nybel, igen for at adskille den fra Vester Nebel som i samme kilde benævnes Sønder Nebel. Grunden til at både Vester Nebel og Nørre Nebel har måttet tilføjes et retningsangivende element er at man har ønsket at holde to ellers enslydende navne ude fra hinanden. Oprindelsen til hovedelementet Nebel er det sammensatte nao. glda. *nǫbōli 'nybyggergård, ny udflyttergård'. Hvor Nørre Nebel er udflyttet fra er ikke sikkert, men måske kan der være tale om Lydum Sogn der størrelsesmæssigt er herredets mindste. Nørre Nebel synes endvidere at være udvidet en gang i middelalderen. Første gang Kolle nævnes i kilderne, hører det nemlig under Henne Sogn for senere at glide ind under Nørre Nebel Sogn.

Stednavnetyper af ubestemmelig alder.

Ikke alle stednavnetyper kan som de oven for diskuterede typer tidsfæstes til nogen bestemt periode. Faktisk er der kun et fåtal af navnetyper ud over de ovennævnte som det er muligt at fastsætte til en tidsmæssig periode. Dette betyder dog ikke at stednavne af andre typer end dem på -ing(e), hem, um, sted, lev, by, toft, torp og bøl ikke kan være endog meget gamle. Det der i stedet gør sig gældende, er at en række navnetyper, især naturnavnetyper, er dannet af arveord, dvs. ord der har været en del af sproget fra tidernes morgen. Nogle af disse kendes fra urnordisk, andre kan føres helt tilbage til fællesgermansk eller endda indoeuropæisk. Så længe et arveord holdes i live, kan det indgå i stednavne. Dette betyder at hvis et nulevende arveord kan føres tilbage til fx fællesgermansk, kan et stednavn indeholdende samme arveord i teorien være dannet fra i går til engang før vor

tidsregnings begyndelse. Dog har vi reelt set ikke mulighed for at følge stednavne længere tilbage end den urnordiske periode. I det efterfølgende er medtaget en række stednavne fra herredet som af den ene eller anden grund må antages at være af betydelig alder. Det kan enten være fordi navnet indeholder ældgammelt ordstof eller måske er nævnt i de tidligste kilder m.m.

Langt de fleste stednavne i denne noget ubestemmelige kategori er oprindelige naturnavne, dvs. navne der i første omgang har været givet om en terræformation og ikke en bebyggelse. Først senere er mange af disse navne så blevet overført til bebyggelser. En række af oprindelige naturnavne er usammensatte navne. Et udmærket eksempel er sognenavnet Ho (c. 1330-48 Hoo) som går tilbage til et oprindeligt *Hōi, m., en afledning af glda. hō 'trug, kar'. Navnet har oprindeligt været anvendt om Ho Bugt, men er senere blevet overført til bebyggelsen Ho der på et tidligt tidspunkt er blevet anlagt ved bugten. På samme vis er de usammensatte navne Fidde (1502 Fidle) Henne Sogn, Lunde (c. 1330-48 Lunde) og Ål (1330-34 Aal) oprindelige naturnavne der henholdsvis indeholder nao. glda. fitia, f. 'fed, lav engstrækning ved hav/sø', en flertalsform af lund 'lille skov, lund', og jysk ål 'fure, vandrende'. Senere er så naturnavnet Fidde blevet overført til bebyggelsen anlagt på naturlokaliteten, og navnet Lunde til bebyggelsen ved lokaliteten. Derimod er naturnavnet Ål aldrig blevet overført til nogen bebyggelse ud over at være navnet på sognets kirke samt selve sognet.

Af de sammensatte oprindelige naturnavne har nogle været anvendt om dyrkbare arealer eller arealer med et vist udnyttelsesmæssigt potentiale, bl.a. marker, moser, skove eller heder m.m. Af naturnavne med et dyrkningsmæssigt indhold er der i Vester Horne Herred nogle få

*Udsnit af Videnskabernes Selskabs Kort over
Nørrejylland omfattende Vester Horne Herred.*

meget gamle navne på vang og ager, heriblandt sognenavnet Kvong (1330-48 Kowangh) og Hannevang (1291 Hauerwangh (denne lokalitet?); *1342 Hanewongh), Billum Sogn, der hver især er sammensat med dyrebetegnelsen ko og hane. Elementet vang havde inden dyrkningsfællesskabets ophør en meget specifik landbrugsteknisk betydning. Da havde gårde i en landsby al jorden i et dyrkningsfællesskab som var inddelt i to eller tre vange. Hvert år anvendtes den enkelte vang til samme formål af alle i landsbyen, fx til rug, byg eller græsning. Det næste år skiftedes så afgrøde for at undgå udpining. Men om det er dette dyrkningsmæssige specialforhold der gør sig gældende i artsleddet til Kvong og Hannevang er nu usikkert. I stedet må man for de gamle navne på vang nok regne med en mere almen og oprindelig betydning 'dyrket agerjord' (jf. Jørgensen 1994, 320). Dyrkningsindicerende er også navne på ager, glɔa. akær. Af særlig interesse er i denne henseende den nu forsvundne landsby i Lønne Sogn, Arnager (c. 1310 Arnakær). Den præcise beliggenhed af Arnager er ikke kendt, men navnet indgår i en række stednavne, fx Aner Å og Anerbjerg, på grænsen mellem Lønne Sogn og Sønder Bork Sogn i Ringkøbing Amt, hvorfor det må antages at bebyggelsen har ligget i eller nær det nuværende sogneskel. Beskriverleddet i Arnager er fuglebetegnelsen ørn, glɔa. arn. Kildemæssigt viser Hjulsager (1291 Hylsakær) i Henne Sogn sig også at være af høj alder. Beskriverleddet er her ejefald ental af nao. hjul hvis betydning i denne sammensætning måske har samme betydning som når det indgår i ånavne, nemlig 'møllehjul'. Denne mølles eventuelle placering er dog ikke til at få øje på uden videre, og derfor vil jeg kun fremsætte denne tolkning med forbehold.

Af mere ubestemmelig karakter er sogne-

navnene Vejers og Lønne samt købstadsnavnet Varde omend der næppe kan herske tvivl om at de alle må være oprindelige naturnavne. Vejers (*1443 Wedersø) er muligvis af samme oprindelse som sognenavnet Vedersø (ca. 1325 Withershøgh) i Ringkøbing Amt der med sikkerhed kan bestemmes som en sammensætning af det gamle nordiske mandsnavn Withar i ejefald ental og nao. høj, dvs. 'Withars høj'. Dog er Vejers kildemæssigt ikke af samme alder og utvetydighed, hvorfor det derfor er muligt at Vejers i stedet er en sammensætning på artsleddet sø. Lønnes etymologi er ligeledes usikker. Udfra kilderne at dømme (c. 1284 Linwi; c. 1310 Wæstærlinwi) kunne navnet måske være sammensat af nao. glɔa. *lin 'bakkedråning' og glɔa. *withi 'skov, ved'. Lønne kan således betyde 'Skoven på skråningen'.

Til grund for artsleddet i navnet på købstaden Varde (*1180'erne Wartwik; *ca. 1185 Warwath; 1231 Warwith) kan ligge både nao. vig, eler nao. glɔa. wath 'vadested' eller nao. glɔa. with 'skov, ved'. Kildeformerne er på ingen måde enetydige for dette navn. Der er ligeledes også tale om flere betydningsmuligheder for navnets beskriverled. Den mest nærliggende mulighed er nok nao. glɔa. wara, f., 'udyrtet areal', men måske er der tale om et oprindeligt navn på selve Varde Å, *Wara. Det samlede betydningsindhold af Varde er således særdeles flertydigt.

Af stednavne der henviser til bebyggelser er der kun få der med nogen sikkerhed kan antages for at være gamle. Et eksempel er dog det interessante Borre i Ål Sogn (*ca. 1185 Burgh). Som kildeformerne viser, er dette navns oprindelse nao. borg, glɔa. burgh der i sin ældst kendte overlevering betyder 'befæstning'. Vestjyske navne indeholdende borg behøver dog ikke at have denne betydning (Hald 1965, 92; Albøge 2000, 122). I kraft af elementets slægs-

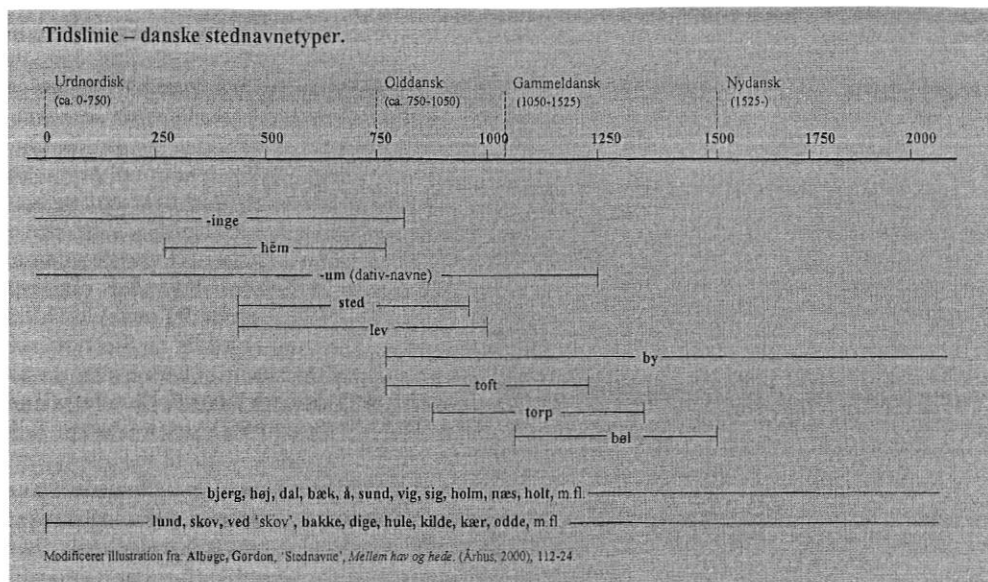
skab med nao. bjerg forekommer borg derfor i betydningen 'naturlig bakke, forhøjning' i en række ældre sted- og sognenavne, fx Arnborg, Herborg og Læborg. Betydningsforskydningen fra 'forhøjning' til 'befæstning' må tænkes at have foregået på den måde at borg har bevæget sig fra at betegne selve højdedraget til også at inddrage forhøjningens eventuelle bygninger i betydningen. Senere er borg så kommet til at betegne bygninger uden hensyntagen til deres beliggenhed. Det kan således være svært at kende den præcist betydningen af borg i stednavne, også i Borres tilfælde. Måske kommer O. Nielsen nær en besvarelse i en bemærkning fra 1865-66 om Ål Sogn: »Går vi mod øst fra kirken ud i Borre Hede, ser vi en samling af høje ... Ud fra dem både i nord og syd går en mængde volde, nogle af betydelig højde (1-2 Alen), når man tager ælden i betragtning, disse skæres igen af andre der løber i øst og vest, hvorved der opstår regelmæssige firkanter. Er dette spor af forskandsninger, har her ligget en fæstning...? ... Nærmere oppe mod Borre By lå forhen en nu ompløjet høj bavnhøj, ... også ved den var de omtalte firkanter, der også skønt mindre og færre findes ved en samling høje øst for disse.« (DaSaml. I.348). Der synes altså i Borre at have været endda flere menneskeskabte diger og voldninger der har mindet folk om befæstninger. Det er vel ikke utænkeligt at disse spor kan have foranlediget selve navnet. Første gang navnet nævnes i kilderne er det hjemsted for kongens staller, en gammel betegnelse for en hofbedsmand. Om dette betyder at der også har været en befæstning på lokaliteten vides ikke, men det kunne være en mulighed.

Endnu et oprindeligt bebyggelsesnavn fortjener en bemærkning på vejen. Kolle (c. 1240-1440 Koldækoot) i Nørre Nebel Sogn er sammensat af elementerne kold og kåd, glda.

kot 'hytte' hvorved Kolles betydningsmæssige indhold er 'Den kolde hytte'. Det besynderlige ved stednavneelementet kåd er at det kun findes her i landet i netop denne sammensætning, og det er nærliggende at antage at navnet i sig selv er dannet af et sammensat nao. glda. *kaldækot 'kold hytte' (jf. Jørgensen 1994, 161). Samme stednavnekonstruktion, som regel i formen Caldecote, er også almindelig i England hvilket umiddelbart kunne tyde på at konstruktionen, ligesom fx navne på by, torp og toft, er blevet indført af vikingerne. Men til forskel fra de andre skandinaviske navne er Caldecote-stednavne udbredt over hele England, ikke blot i Danelagen. Dette faktum synes at bestyrke muligheden at denne konstruktion snarere er opstået i det engelske. Herfra er den blevet ført til Norden (især Danmark) af vikingerne. Hvis denne antagelse er rigtig, er Kolle og dets navnefæller, såsom Kaleko, Koldkur, Koldkær, Koldby, Koldkåd og Kollekolle, et af de få eksempler på at hjemvendte vikinger også har haft stednavnestof med sig fra det engelske. I navnet Kolle står vi, med andre ord, sandsynligvis med beviset for et tidligt indlån fra engelsk, eller i det mindste en påvirkning derfra. Navnets engelske ophav viser samtidig at Kolle ikke kan være ældre end vikingetiden, men sikkert heller ikke meget yngre.

Afsluttende bemærkninger

Mennesket drages af det mystiske. I det mystiske kan vi spinde vores eget net af forestillinger og historier og ikke mindst selv finde sandheden i dem. På samme måde kan vi finde stednavne mystiske, især hvis de med det blotte øje er dunkle og uigennemskuelige. Det er som om de holder på en hemmelighed for os; derfor må de indeholde noget yderst værdifuldt. Jeg har i de ovenstående afsnit søgt at afkode, ja fravriste, betydningen af nogle af Vester Hor-

ne Herreds mest betydningsfulde stednavne. Og nu sidder læseren måske tilbage med en lidt tom følelse: "Var dette virkelig hemmeligheden?". Af forventningerne om guld og grønne skove, om fortællinger om fordums slag og helted, blev kun påvisningen af de grønne skove indfriet. Stednavnestoffet fortæller ikke om storhed, stednavnestoffet fortæller i stedet om det jordnære, det dagligdags. Det er det der umiddelbart kan virke skuffende.

Men dog er stednavneforskning på ingen måde nyttesløst. Stednavne er nemlig en uvurderlig kilde til studiet af vores historie, kultur og sprog. I og med at stednavne dannes af almindelige mennesker i deres almene hverdag for at dække et kommunikationsbehov, beretter stednavnene selv om almene forhold, uanset hvor subjektiv navngiveren er i sit ordvalg. Fx beretter artsleddene i navne som Lunde,

Lønne og muligvis også Varde om tidligere tiders skovvækst i en nu ellers så skovfattig egn. I navne som Kvong, Kvorup, Oksbøl og Oksby kan beskrivelserne fortælle os at kvæg må have haft en betydningsfuld funktion i samfundet på disse navnes dannelsesetidspunkt. Og ligeledes må navngiveren have undret sig over forekomsten af viber i Vittarp og Vigtoft samt over hanerne i Hannevang og Henne. Blot dette lille udsnit af navne viser at stednavne kan være et vigtigt kildemateriale til eksempelvis studiet af floraens og faunaens historie her i landet. Ved at kunne fastlægge visse stednavnetyper indbyrdes aldersforhold og kronologi, såsom at kunne påvise at fx Hyllerslev som navntype er ældre end sognebyen Janderup, kan bebyggelsehistorikeren sandsynliggøre at sidstnævnte oprindeligt er udstykket fra førstnævnte. På samme vis kan historikeren i kraft af overfore-

komsten af personnavne i fx lev-navnene muligvis finde de første spor af privat ejendomsret i området. Og for religionshistorikeren kunne der være noget at hente i personnavnestoffet i stednavne, bl.a. hvilke hedenske guder der må have været vigtige i den førkristne tid, hvilke kristne navne der først får fodfæste osv. Ydermere kan man i sin stednavnesøgen også stumle over forsvundne bebyggelser som det ellers ukendte Arnager i Lønne Sogn, eller i et navn som Gammeltoft i Henne Sogn finde et indicium for en mulig forsvunden bebyggelse – opdagelser som kan vise sig at være af historisk og arkæologisk vigtighed. Jo, stednavne kan så sandelig fortælle os mangt og meget, bare man forstår at anvende materialet.

Ydermere kan stednavnene som rene sproglige størrelser supplere vores historiske og arkæologiske viden om vores herkomst. Selvom stednavnene kun beretter om hvilket sprog navngiveren talte, og ikke om vedkommendes oprindelse, så kan stednavne være med til at påvise områder med sprogfællesskab på forskellige tidspunkter i løbet af historien. Dette sprogfællesskab kan så enten stamme fra et fælles ophav, eller det kan stamme fra en kolonialisering eller en folkevandring. I sagens natur viser især de ældste stednavnetyper tilbage til et fællesnordisk, ja endog et fællesgermansk sprogligt og kulturelt fællesskab. Forekomsten af typisk skandinaviske stednavnetyper i de Britiske Øer og Normandiet er omvendt et af de stærkeste og mest håndgribelige beviser på skandinavernes ekspansionsstrang i vikingetiden.

Det der måske er vigtigst at slå fast, er hvor sprogligt homogent det danske stednavnemateriale er. Ud fra denne undersøgelse af herredets stednavnemateriale kan det med sikkerhed fastslås at man i landets vestligste herred altid har talt dansk. I navne som Ål og Rærup indgår der endog specielt jyske ord, men ellers

er alt sprogstoffet fællesdansk, eller fællesnordisk i de ældste stednavnes tilfælde. I nogle henseender synes der at knyttes navnemæssige bånd i forskellig retning. F.eks. synes lev-navnene Allerslev og Hyllerslev at vidne om en lokal kontakt til Østdanmark hvorimod navne på hēm i stedet knytter området til et vest- og nørrejysk sprogfællesskab. Alligevel er alt Vester Horne Herreds stednavnemateriale dansk, måske lige på nær navnet Kolle hvis eksistens synes at bero på indflydelse fra engelsk. Vi har ikke som i Tyskland, Frankrig og Storbritannien ældre lag af stednavne af keltisk eller slavisk oprindelse. I Danmark har vi fx i Sønderjylland stednavne af tysk og frisisk oprindelse, på Lolland og Falster endog nogle få slaviske navne, sproglige træk som herredets stednavnene ikke har. Her har der altid været talt nordisk, eller udviklinger deraf dansk, jysk, sydvestjysk. Ikke at dette betyder at området har været en isoleret enklave uden kontakt til omverdenen. Stednavnestoffet i Vester Horne Herred viser jo på samme tid også at området har taget del i de samme samfundsmæssige og kulturelle strømninger som resten af omverdenen har været udsat for i tidens løb.

Stednavnestoffet behandlet enkeltvis og i alfabetisk rækkefølge.

Allerslev, Outrup s.

Domme og Forf. [I.751] 28/10 1541 Allersløff; Mandt 1606 Allersløeff; Jb 1619-20 Allersløff; KronSk 26/5 1620 Allerslef.

Beskriverleddet synes at være ejefaldsformen af et nordisk mandsnavn, Alvar (jf. DgP I.33-34); artsleddet er af typen lev 'arvegods' (Søndergaard 1972, 39) → 'Alvars arvegods'.

Arnager, Lønne s.

c. 1310 RO 81 Arnakær; c. 1319 RO 103 Arnakær; c. 1370-81 RO 103 Arnaker; c. 1380-1410 RO 83 Arnagher.

Navnet er en sammensætning af fuglebetegnelsen glða. *arn*, m., 'ørn', og nao. *ager*, glða. *akær*, m. Bebyggelsen er nu forsvundet og dens beliggenhed kendes ikke præcist. Det antages at den ligger i Lønne Sogn på grænsen til Sdr. Bork Sogn, idet flere naturnavne i området indeholder dette stednavn, såsom Anerbjerger, Aner Enge, Aner Fælled, Aner Mark og Anerå (DS 17,2,2 s. 585f.). → 'Marken hvor der er set ørne'.

Billum.

1240-1440 SRD V, 547 Bellom, Bellium; 1324 (1553ff.) ÆDA V, 396 Belom; 15/9 1324 Bælium; 1330-48 RO 111 Bellium.

De fleste af dette navns kildeformer har formen -ium hvilket ifølge Hald (1942, 19f. og 23) sandsynligvis repræsenterer en særudvikling af artsleddet glða. *hēm* foran et palatalt gh (eller th som fx i Lydum, se nedenfor), her sluttyden i beskriverleddet nao. glða. *bælgh*, m. 'bælg'. I stednavne menes *bælgh* at betegne en slags 'forhøjning'. Dog er denne tolkning ikke fuldstændig sikker, og teoretisk set kunne endelsen -um også dække over en hensynsfald flertals-

navnedannelse af ovennævnte *bælgh* (Hald 1942, 56) → 'Bebyggelsen ved forhøjningen' eller mindre sandsynligt 'Ved forhøjningerne'.

Bordrup, Oksby s.

1450-1500 RO 94 Bortrup; 1471 (1553) ÆDA V.393 Borop; 16/1 1471 Borderopp, Boropp; 1476 (1553) ÆDA V.393 Bordrop.

Beskriverleddet synes at være nao. glða. *borth*, n. 'kant, bort'; artsleddet er *torp*, glða. *thorp*, n. 'udflytterbebyggelse' → 'Udflytterbebyggelsen ved kanten'. Præcis hvad navnet sigter til er usikkert, men det kan være til bebyggelsens beliggenhed på grænsen til Ål Mærsk og Gestenge.

Borre, Ål s.

senest ca. 1185 (1600-tallet) DRL I.20 Burgh; samme dok. Senest ca. 1185 (1642) DRL I.32 Burgh; KronSk 21/4 1569 Burre; KronSk 8/11 1579 Borre.

Navnet er dannet af nao. *borg*, her i den glða. form *burgh*, f. Den ældst overleverede betydning af dette ord er 'befæstning', men i kraft af at *borg* er beslægtet med nao. *bjerg* 'højde-*drag*' må det antages at denne betydning også kan findes i gamle stednavne på *borg*. Kr. Hald (1965, 92) antager at den sidstnævnte betydning især er vanlig i vestjyske stednavne på -borg, men har O. Nielsens betragtninger (Da.saml. I. 348, se ovenfor) noget på sig, må betydningen 'befæstning' nok siges at være den mest sandsynlige. Den moderne udtale og skrivemåde skyldes indskuddet af en støttevokal mellem r og g allerede i glða. (jf. DS 17,2,2, s. xxvii) → 'Borgen'.

Dejrup, Outrup s.

Mandt 1606 Derup, Derrup; VHorneHdTingb [40] 26/2 1631 Deirup; Pri 1638-39 Derup.

Er kun sent overleveret. Navnet er af typen torp, 'udflytterbebyggelse', der er forsynet med et beskrivelser som synes at være to. diger, glda. dighær 'stor' (jf. DS 13, s. 152) → 'Den store udflytterbebyggelse'.

Dyreby, Henne s.

Domme og Forf. [I.818] 27/1 1539 Dyreby; KancBrevb 28/1 1551 Dyrebye.

Navnet er sammensat af nao. glda. diur, n., 'dyr' og nao. glda. by, m. 'landsby, bebyggelse' (Jørgensen 1994, 63). Navnet er faktisk en direkte parallel til det midtengelske stednavn Derby (sml. SSNEM, s. 43-44) → 'Landsbyen hvor der er dyr'.

Fidde, Henne s.

9/4 1502 Fidie; ONielsen, GJT 1/4 1514 Fydy; KancReg 3/1 1547 Fiddi.

Navnet er nao. glda. fitia, f. 'fed, lav engstrækning ved hav/sø' (jf. DSÅ 2, 86). Navnet sigter til lokalitetens beliggenhed ved bredden af Filsø → 'Den lave engstrækning ved (Fil)sø'. Opdeles fra 1600-tallets slutning i Over og Neder Fidde.

Fredtoft, Ål s.

KancBrevb 18/7 1563 Fretuft; KancBrevb 1/2 1574 Fretofthe.

Den svenske forsker B. Holmberg (1946, 197) har antaget at beskrivelserne kunne være det nordiske mandsnavn Frede, men navnet er nok snarere sammensat af nao. fred, glda. frith 'fred, fredet' og nao. toft f. 'plads for bebyggelse' (jf. DS 2, 23 & Jørgensen 1994, 84) → 'Den fredede toft', 'Toften hvorom der hersker (retslig?) fred'.

Frøstrup, Lunde s.

ONielsen, GJT 25/2 1486 Frøstrop; 9/4 1502 Frøstrup, Frøstrup gordh.

Pga. s'ets forekomst i navnet må det antages at beskrivelserne indeholder et personnavn i ejefald ental og ikke fx nao. glda. *frø, n., 'frø, såsæd', eller dyrebetegnelsen frødh, m., 'frø'. Af personnavnemuligheder synes det nordiske mandsnavn Fröstēn at være det mest passende (jf. DS 21, s. 233f. & DgP I.332). Artsleddet er nao. glda. thorp 'udflytterbebyggelse'. Den lidt særegne udvikling af Fröstēn i dette navn er parallel til udviklingen af mandsnavnet Thörstēn i navnet Tåstrup i Smørum herred, Sjælland (1150 (ca. 1300) Thorstinstorp; 14/4 1390 Thorstorp) → 'Fröstēns udflytterbebyggelse'.

Gammeltoft, Henne s.

Uden dag 1492 (1536-43) Gammeltofft; 15/3 1494 Gameltofft.

Et i landet mange steder forekommende navn sammensat af to. gammel, glda. gamal og glda. toft f. 'plads for bebyggelse'. Indholdsmæssigt denoterer stednavne af denne konstruktion som regel at pladsen tidligere har været bebygget, men at der på navngivningstidspunktet umiddelbart kun har været spor deraf → 'Den gamle (bebyggelses)toft/-plads'.

Grærup, Ål s.

KancBrevb 20/6 1565 Grerup; Mandt 1606 Grerup; Pri 1638-39 Grærup.

Beskrivelserne er ikke uden videre tolkbart, men artsleddet er af typen glda. thorp n., 'udflytterbebyggelse' (Jørgensen 1994, 99).

Hallum, Kvong s.

9/4 1502 Halm; Vester H. 1514 Hallem; Mandt 1606 Hallum.

Navnet er blevet tolket som dannet af et glda. nao. *halmæ, der enten er en bøjnings-

form af nao. halm eller en kollektivdannelse deraf 'halmrigt sted' (Hald 1942, 70). Navnet synes således hverken at være et navn på hēm eller et navn indeholdende hensynsfald flertalsformen -um.

Hannevang, Billum s.

1291 RO 62 (denne lokalitet?) Hauerwangh; 1342 (1553ff.) ÆDA V, 396 Hanewongh; 4/12 1342 Hanæwangh.

Er snarest sammensat af en flertalsform af fuglebetegnelsen glda. hani, m., 'hane, hanfugl især blandt arter af hønsefuglene' og nao. glda. vang, vong, m. 'vang, dyrket agerjord' → 'Vang-en med (ur-, ager-)hanerne'.

Hejbøl, Lønne s.

VSKOrig 1798-1800 Heibøl; Trap 1859, 1879 Heibøl.

Beskriverleddets oprindelse er usikkert, men det er nok ikke nao. hede, glda. hedh, idet dette ord i sammensætninger på jysk normalt udtales [hij-ə], [hej-ə] eller [he-] (jf. Feilb. I, p. 575ff) hvilket ikke stemmer overens med dette stednavns udtalelse. I stedet kunne beskriverleddet muligvis indeholde nao. glda. hæghta, hæght, f. 'indhegning, indhegnet græsareal'. Dette ord er dog kun kendt fra stednavne på Sjælland (jf. DSÅ 3, p. 56f). Artsleddet er af typen bøl 'udflyttet enkeltgård' → muligvis 'Udflyttergården ved indhegningen'.

Heltoft, Outrup s.

ONielsen, GJT 9/4 1502 Heltofft; Mandt 1606 Hieltofft; VHorneHdTingb [84] 30/4 1631 Hellthofft; PrI 1638-39 Heltofft.

B. Holmberg (1946, 197) har foreslået at beskriverleddet kunne være det nordiske mandsnavn Helge, men dette er der ikke det store kilde-mæssige belæg for. I stedet ligger nok nao. hælde, glda. *hælla, f., 'skråning' til grund.

Artsleddet er glda. toft f. 'plads for bebyggelse'. Lokaliteten ligger på en langstrakt hældning ned til Søvig Bæk → 'Toften/bebyggelsespladsen på skråningen'.

Henne.

13/6 1145 (vid. 12/9 1245) RO 41 Hænningh; 1240-1440 SRD V.547 Hennyng; 1291 RO 62 Hæningh; 7/4 1298 Hening; 20/4 1299 Hening.

Navnet er en -ing(e) afledning af fuglebetegnelsen glda. hani, m., 'hane, hanfugl især blandt arter af hønsefuglene' (Jørgensen 1994, 117). Afledningsendelser af typen -ing(e) menes at have stedsbetegnene betydning såsom 'stedet med/hvor der er'. Bemærk at -ing(e)-afledningsendelsens i-vokal har bevirket at det oprindelige a i hani er blevet omdøbt til æ → 'Stedet med (ur-, ager-)hanerne'.

Hjulsager, Henne s.

1291 RO 62 Hylsakær; 28/5 1574 Reg. 2991 Hilsager.

Navnet er en sammensætning af gentitiv entalsformen af glda. hiul, n., 'hjul', og nao. ager, glda. akær, m. Nao. hjul i navne på vandløb sigter til møllehjul (jf. DSÅ 3.96-97). Denne betydning kan muligvis også indgå i navne på steder ved åer og vandløb. En mindre grøft løber ca. 300 m fra Hjulsager, men den synes i dag ikke vandrig nok til at have kunnet trække en vandmølle → muligvis 'Ageren ved (mølle-)hjulet'.

Ho.

c. 1330-48 RO 111 Hoo; LDipl 27/10 1396 Hoo; o. 1440 RO 54 Ho.

Navnet er blevet tolket som et oprindeligt fjordnavn, *Höi, m., og navnet på Ho Bugt (DSÅ 3, 101; Jørgensen 1994, s. 124). Navnet er i sig selv en afledning af nao. glda. hō, m. 'trug, kar' → 'Fjorden der ligner et trug'.

Houstrup, Henne s.

15/6 1405 Huxstorp; 16-22/8 1406 Huxstorp;
25/2 1486 Hvffstorp.

Er nok en sammensætning af mandsnavnet
*Hugh og nao. glda. thorp, n., 'udflytterbebyggelse' (Lerche Nielsen 1997, 2.34; jf. også DS 13, s. 88f.) → 'Hughs udflytterbebyggelse'.

Hyllerslev, Janderup s.

1391 SRD V.548 Hyllesløff; ONielsen, GJT 9/4
1502 Hilersløff, Hillersløff.

Artsleddet i dette navn er af typen lev, 'arve-gods', hvorimod beskriverleddet er ejefaldsfor-men af et gammelt nordisk mandsnavn Hildir (jf. DgP I.565). Af samme oprindelse som Hil-lerslev på Fyn (DS 13, s. 121; Søndergaard 1972, 76) → 'Hildirs arvegods'.

Janderup.

1240-1440 SRD V.542 Jamthorp, Jandrup; 2/12
1295 Jamthorp; 1330-48 RO 111 Jamthorp.

Beskriverleddet synes at være et kun fra sted-
navne belagt mandsnavn *Iammi, m.; artsled-
det er af typen torp, 'udflytterbebyggelse' (Ler-
che Nielsen 1997, 2.35; Jørgensen 1994, 145)
→ 'Iammis udflytterbebyggelse'.

Jegum, Ål s.

KancReg 16/5 1541 (denne lokalitet?) Eggom
Gaard; Mandt 1606 Jegum; PrI 1638-39 Jegum.

Beskriverleddet er træbetegnelsen eg, glda.
ēk, f., eller nok snarere en kollektivafledning
deraf *ēki 'egebokning'. Den moderne form
viser brydning af langt oprindeligt ē, som er ty-
pisk i en række danske dialekter (GG I.347f.).
Det er uklart om elementet -um her signalerer
en hensynsfald flertalsendelse på -um, eller nao.
glda. hēm, m., 'bebyggelse, hjem', men uden-
landske paralleller taler for den sidste mulighed
(Hald 1942, s. 62f.) → 'Bebyggelsen ved egebe-
vokningen', mindre sandsynligt 'Ved egne'.

Kjelst, Billum s.

1450-1500 RO 94 Kelst; 1494 (1553) ÆDA V,
396 Keelst; KancReg 26/2 1545 Kielsted.

Navnet er sammensat af nao. kilde, glda.
kælde, f., og muligvis nao. sted, glda. stath, m.,
'bebyggelsessted'. Artsleddet har været udsat
for apokope hvilket forklarer svindet til -st (jf.
Kousgård Sørensen 1958, s. 149f.) → 'Bebyg-
gelsen med/ved kilden'.

Klinting, Henne s.

ca. 1440 RO 54 Klyntom; 9/4 1502 Klentendh;
ONielsen, GJT 9/4 1502 Klintend; KancBrevb
4/4 1587 Klinthing.

Dette stednavn er en hensynsfald flertals-
form af nao. glda. klint, m., 'kling' (Hald 1942,
s. 117) → 'Ved klinerne'.

Kolle, Nørre Nebel s.

c. 1440 RO 54 Koldekot; c. 1240-1440 SRD
V.547 Koldækoot; EGøyesJb [491] 1552 Kolle.

Navnet er nok sammensatte nao. glda. *kal-
dækot 'kold hytte' (jf. Jørgensen 1994, 161) vel-
sagtens oversat af det oldengelske caldecot, n.
'kold, uopvarmet hytte' eller i det mindste på-
virket deraf. (jf. DS 20, s. 171ff. & Hald 1965,
159-61). Dette er den eneste sammensætning
hvori kåd, glda. kot indgår. I England og i dele
af Skotland forekommer navne med formen
Caldecote ret ofte. Dette kunne umiddelbart
tyde på at konstruktionen, ligesom fx navne på
by, torp og toft, er blevet indført af vikingerne.
Dog er Caldecote-stednavne udbredt over et
meget større område end de andre skandina-
viske navne der er begrænset til Danelagsområ-
det. I stedet kan det tænkes at denne konstruk-
tion snarere er opstået i det engelske hvorfra
den i vikingetiden så er blevet importeret til
Danmark og resten af Norden. Dog er der en
formel mulighed for at der kan være tale om en
ren hjemlig konstruktion → 'Den kolde hytte'.

Kvong.

1330-48 RO 111 Kowangh; 1345-64 (1553) Qwang; 31/10 1347 Kowangh.

Navnet er sammensat af dyrebetegnelsen ko, glda. kō, og nao. glda. vang, vong, m. 'vang, dyrket agerjord' (jf. DSÅ 4, 240; Jørgensen 1994, 168). Se også Kvorup, nedenfor → 'Vangen hvor der er køer'.

Kvorup, Kvong s.

Mandt 1606 Korrup; Matr 1664 Quorup; Matr 1688 Quorups bye.

Som i Kvong er beskriverleddet i dette navn dyrebetegnelsen ko, glda. kō, men her der det sammensat med nao. glda. thorp, n., 'udflytterbebyggelsen'. Den moderne udtale Kvo- i både dette og ovenstående Kvong skyldes en særjysk diftongering af oprindeligt glda. ō (jf. GG I.349-50) → 'Udflytterbebyggelsen hvor der er/holdes køer'.

Kærup, Janderup s.

1450-1500 in villa Kerop; 16/1 1471 Keerorpp, Keerurp; 18/6 1476 Kerop.

Igen et navn af typen glda. thorp, n., 'udflytterbebyggelse'; i dette tilfælde sammensat med nao. kær, glda. kiar, n., 'krat, sump' (Lerche Nielsen 1997, 72) → 'Udflytterbebyggelsen ved krattet/sumpen'.

Lunde.

c. 1330-48 RO 111 Lunde; 24/3 1487 Lwnde.

Navnet er en bøjningsform, nok flertal, af nao. lund, glda. lund, m., 'lille skov, lund' (Jørgensen, 1994, 184).

Lydum.

c. 1330-48 RO 111 Lidium; 31/10 1347 Lydum; 2/3 1442 Lydam.

Et navn af typen hēm, m., 'bebyggelse, hjem'. Bemærk -ium endelsen i den tidligste

kildeform der ifølge Hald (1942, 19f.) repræsenterer en speciel udvikling af dette artsled foran et palatalt gh eller th. En passende beskriverleddsmulighed er i så fald nao. glda. *lith, f., 'skråning, li' (Hald 1942, 84). Lokalt er beliggende på en skråning der hælder ned mod Lydum Å. → 'Bebyggelsen ved skrånningen'.

Lønne.

c. 1284 (NecrRip SDR V 564) Linwi; c. 1310 RO 81 Wæsterlinwi; c. 1319 RO 103 Wæsterlinwi; c. 1325 RO 111 Lynwy.

Stednavnets oprindelse er usikker. Beskriverleddet har været tolket dels som træbetegnelsen løn (O. Nielsen, VHH, p. 69), dels som et glda. *lin (Hald 1975, p. 101) eller *līn (Jørgensen 1994, p. 189), begge med betydningen 'bakkeskråning'. Ud fra de ældste former med -wi eller -wy har artsleddet været foreslået som nao. vi, glda. wi, 'helligdom' (jf. O. Nielsen, VHH, p. 69). Der synes dog snarest at være tale et svagt bøjet nao. *withi, en sideform til æda. with, m, 'skov', der har været udsat for et tidligt svind af -th i trykssvag stilling mellem to vokaler (Hald 1975, p. 99ff) → muligvis 'Skoven på bakkeskråningen'.

Nørre Nebel.

c. 1240-1440 SRD V.564 Vester Nybøl; 1329 Nybel; c. 1330-48 RO 111 Nybel.

Navnet er dannet af det sammensatte nao. glda. *nybōli, n., 'nybyggergård, ny udflytterbebyggelse', velsagtens oprindeligt udskilt fra Lydum s. Nørre adskiller i dag navnet fra Vester Nebel ved Esbjerg (Jørgensen 1977, 258; Jørgensen 1994, 214).

Oksby.

PontAnn 7/4 1298 Uxeby; efter 29/7 1309 RO 64 Uxæby; 1330-48 RO 111 Oxeby.

Et stednavn af typen by, m., 'landsby, bebyggelse', sammensat med dyrebetegnelsen okse, glda. uxi, m. (jf. DS 16, 66) → 'Landsbyen med okserne'.

Oksbøl, Ål s.

7/3 1481 Oxbøl; 8/12 1494 Oxebøll, Oxebyll; 9/4 1502 Oxbøl.

Indeholder, ligesom ovenstående Oksby, dyrebetegnelsen okse, glda. uxi, m., som beskriverled; artsleddet er af typen bøl, glda. bøli, n., 'udflyttergård' (jf. SSS 7.67) → 'Udflyttergården med okserne'.

Orten, Varde Landsogn.

1240-1440 SRD V.545 (denne lokalitet?) Worting; 1300-1400 SRD V.569 (denne lokalitet?) Oortin; 1300-1320 RO 82 Ortæn; [1310] (1553ff) ÆDA V.395 Wortwm; vistnok 30/4 1310 Worthæn.

Der er to mulige tolkninger for dette navn. Almindeligvis er Orten blevet tolket som værende et sammensat stednavn (jf. fx Jørgensen 1994, 221) hvor beskriverleddet antages at være nao. glda. wara, f., 'udyrtet areal' og artsleddet glda. tun, n., 'indhegnet areal'. Hvis den første kildeform vitterligt kan tilskrives dette stednavn, taler denne og den efterfølgende kildeform i stedet for en afledning af ovennævnte nao. wara, dvs. enten en sen -ing-afledning eller nok en beslægtet afledning på -ung. Alternativt kunne de to ældste kildeformer måske repræsentere en oprindelig indbyggerbetegnelse *Worting 'Ortenboer', som i så fald har fungeret som alternativ betegnelse for lokaliteten Orten. Eksistensen af sådanne indbyggerbetegnelser af har Kousgård Sørensen (1958, 61-65) fundet nogen dokumentation, hvorfor denne

mulighed heller ikke helt kan udelukkes. Kildeformerne viser former både med og uden whvilket tyder på at den glda. lydændring wa- > o- (se GG I.134f.) på kildenedskrivningstidspunktet er på vej til at være gennemført. → 'Indhegningen på/ved det udyrkede areal' eller muligvis 'Stedet på/ved det udyrkede areal'.

Outrup.

ca. 1330-48 RO 111 Vgthorp; ca. 1440 RO 54 Vctorp; 24/3 1487 Owthorp S.

Beskriverleddet synes at være et ellers ukendt nordisk mandsnavn *Ughi, m.; artsleddet er af typen torp, 'udflytterbebyggelse' (Jørgensen 1994, 223; Lerche Nielsen 1997, 2.50) → 'Ughis udflytterbebyggelse'.

Rottarp, Outrup s.

ONielsen, GjT 25/2 1486 (denne lokalitet?) Radtorp; 15/3 1494 Rotarp.

Beskriverleddet er muligvis nao. rad, glda. rad, f., 'række' (Lerche Nielsen 1997, 2.73). Artsleddet er af typen glda. thorp, n., 'udflytterbebyggelse'. Præcist hvad beskriverleddet kan sigte til vides ikke → 'Udflytterbebyggelsen ved rækken'.

Rærup, Lydum s.

25/2 1486 Rærop; Domme og Forf. [II.704] 26/11 1541 Rerup.

Navnet er sammensat af det jyske nao. ræ 'opskyllet tang' og glda. thorp, n., 'udflytterbebyggelse' (Lerche Nielsen 1997, 2.73) → 'Udflytterbebyggelsen hvor der er opskyllet tang'.

Skedsbøl, Lunde s.

15/3 1494 Skiesbøl; ONielsen, GjT 9/4 1502 Skesbøl; KronSk 8/11 1579 Skiedtsbøl By.

At artsleddet er glda. bøli, n., 'udflyttergård', kan der ikke herske tvivl om, hvorimod beskriverleddets etymologi er noget mere komplice-

ret. Ud fra lokalitetens beliggenhed op mod sognegrænsen kunne det være nærliggende at forestille sig at beskriverleddet kunne være glda. skēthi, n., 'grænse' i ejefald ental, men navnets enstavede beskriverled taler imod dette. I stedet må det anses for mere sandsynligt at en ejefald entalsform af et glda. nao. *skēth n., der svarer til gno. skeið n., 'løb, fart, vej m.m.', ligger til grund for dette beskriverled (sml. fx navnene Skedshale DS 9.109 og Skebjerg DS 20.82-83). Præcist hvad beskriverleddet sigter til, vides ikke. Det benævnte sted synes fx ikke at ligge ved nogen særlig vigtig vej eller overfartssted → 'Udflyttergården ved vejen(?)'.

Skødstrup, Ål s.

1443 (1553ff.) ÆDA V.394 Skydstorp; 23/2 1443 (1666) Schydstrup; 1450-1500 RO 94 in villa Skøstorp.

Beskriverleddet synes at være ejefald ental det glda. nao. *skiūt, 'fremspring, noget der skyder frem' (Jørgensen 1994, 254; Lerche Nielsen 1997, 2.75). Artsleddet er nao. glda. thorp, n., 'udflytterbebyggelse' → 'Udflytterbebyggelsen på fremspringet'.

Snittrup, Lunde s.

ONielsen, GJT 12/8 1508 Snyptorp; ONielsen, GJT 1/4 1514 Sneptarp; M 1664 Snittrup.

Både fra den ældste kildeform samt udtalen, ['sne'drop] at dømme må beskriverleddet indeholde nao. snippe, der er en tostavet sideform til snip, 'hjørne, spids' (jf. DS 3.LVI og DS 15.52). Selvom denne tolkningsmulighed topografisk set passer fint med lokalitetens beliggenhed isoleret i et hjørne af Lunde Sogn, er den dog ikke uden sine problemer. Nao. snip er nemlig først belagt i ældre nydansk (dvs. perioden ca. 1525-1750). Dog må ordet være blevet indlånt langt tidligere, idet det findes belagt

som et tilnavn allerede i glda. (jf. DgP II.1029). Artsleddet er nao. glda. thorp, n., 'udflytterbebyggelse' → 'Udflytterbebyggelsen i hjørnet, spidsen'.

Sædding, Nørre Nebel s.

c. 1240-1440 SRD V.564 Sithingmark, Seding marc; 30/4 1329 Sythingsholm; 13/4 1455 (18. årh.) Sedinge; 25/2 1486 Sedingh; 30/9 1486 Sidingh.

Navnet er sikkert af samme oprindelse som det tilsvarende Sædding i Sædding Sogn, lidt nordligere i Ringkøbing Amt (DS 17.2,2 531-32), og det er muligvis en -ing(e) afledning af to. glda. sith 'langt nedhængende, lavt liggende; fugtig, sumpet'. Selvom denne tolkning synes at passe vel med realforholdene på lokaliteten, med Sædding Bæk løbende igennem området, er denne tolkning lydhistorisk set ikke optimal (hvad der også gøres opmærksom på i DS 17.2,2). Et oprindeligt glda. th ([ð]), ville normalt ikke blive bibeholdt, men i stedet udvikle sig til [j], hvorfor den bløde d-lyd ([ð]) i navnets udtaleform ([ˈsæðɪŋ]/[ˈseðɔŋ]) enten må skyldes en læseudtale eller snarere gå tilbage til glda. t (jf. Nielsen 1959, 124). Ligeledes er vokaludviklingen langt [i:] > [æ]/[e] problematisk og forudsætter en tidlig forkortelse af vokalen, samt en efterfølgende lydåbning. Som en formel mulighed kunne tænkes en primær -ing(e) afledningsnavnedannelse til den fællesgermanske ordrod *set- 'sidde', *Seting(e), senere (dvs. før 500 f.v.t.) som følge af i-omlyd > *Siting(e) → 'Stedet hvor der kan sidde/gøres ophold', jf. evt. det gno. nao. sitjan 'ophold, tilhold på et bestemt sted'.

Tarp, Billum s.

1342 (1553ff.) ÆDA V, 396 Billemtorp; 4/12 1342 Beliumthorp; 20/6 1565 KancBrevb Torp; 25/6 1567 KronSk Thorp.

Navnet er dannet af nao. glda. *thorp*, n., 'udflytterbebyggelse'. I de tidligste kilder er navnet tilføjet sognenavnet for at skille det ud fra Tarp i Lunde s., se denne.

Tarp, Lunde s.

ONielsen, GJT 25/2 1486 Tarp; ONielsen, GJT 15/1 1502 Tarp.

Af samme oprindelse som ovenstående Tarp, Billum s.

Torbøl, Outrup s.

ONielsen, GJT 25/2 1486 Thorebøle; Mandt 1606 Tuordbøll; PrI 1638-39 Torbill;

Beskriverleddet indeholder sandsynligvis det nordiske mandsnavn *Thōri*, m. (jf. DgP I.1386-87); artsleddet er af typen *bøl*, glda. *bōli*, n., 'udflyttergård' → 'Thōris udflyttergård'.

Varde, købstad.

Begyndelsen af 1180'erne (1400-tallet) DRL I.5 Wartwik; senest ca. 1185 (1600-tallet) DRL I.20 Warwath; samme dok. Senest ca. 1185 (1642) DRL I.32 Warvath; VJb 45 1231 Warwith.

Et meget kompliceret navnt. En grundig og udførlig gennemgang af navnets tolkningsproblemer er at finde i DSÅ 7.248-51. Her skal kun bringes et sammendrag. Beskriverleddet kan enten være nao. glda. *wara*, f., 'udykket areal', eller muligvis et oprindeligt ånavn **Wara*, f. Artsleddet er ligeledes flertydigt og kan ifølge kildeformerne være nao. *vig*, glda. *wīk*, n., *wath*, n., 'vadested', eller nao. *ved*, glda. *with*, m., 'skov, ved'. Hvilken mulighed der er den rigtige, lader sig ikke afgøre → enten 'Vigen ved det udykkede areal', 'Vigen ved åen **Wara*', 'Vadestedet ved det udykkede areal', 'Vadestedet over åen **Wara*', 'Skoven ved det udykkede areal', eller 'Skoven ved åen **Wara*'.

Vejers.

[1443] (1553ff) ÆDA V.394 Wedersø; 1553 ÆDA V.394 Wedersøø; KronSk 20/12 1584 Veiers By.

Navnet er sikkert af samme oprindelse som Vedersø, Vedersø Sogn, i Ringkøbing Amt (se DS 17.2 466-67) som er sammensat af ejefald entalsformen af det nordiske mandsnavn *Wit-har*, m. (jf. DgP II.1592), og nao. *høj*, glda. *hōgh*. Dog er der intet direkte kildemæssigt bevis for at artsleddet indeholder nao. *høj*, hvorfor det må anføres at navnet alternativt kan være en sammensætning indeholdende nao. sø som artsld. Beskriverleddet ville i såfald formelt set enten kunne være nao. *vej*, glda. *wæt-hær*, eller nok snarere nao. *vædder*, glda. *wæt-her* (jf. Jørgensen 1994, 323) → sandsynligvis 'Withars høj', alternativt 'Søen, hvor der er væddere' eller 'Søen med vejret'.

Vigtoft, Ål s.

KjærgBirkTingb [I.54] 18/11 1597 Vibtoft; PrI 1638-39 Viibtofft.

Omend B. Holmberg (1946, 197) omtaler beskriverleddet som flertydigt, kan der kildemæssigt næppe være megen tvivl om at det er dyrebetegnelsen *vibe*, glda. *wypæ*, f., der indgår i denne; artsleddet er af typen glda. *toft*, f., 'plads for bebyggelse' → 'Toften/bebyggelsespladsen hvor der er viber'.

Vittarp, Outrup s.

24/3 1487 Wypatorp; Mandt 1606 Wibterp; PrI 1638-39 Vibtarpt.

Navnet er sammensat af dyrebetegnelsen *vibe*, glda. *wypæ*, f., og glda. *thorp*, n., 'udflytterbebyggelse' (Lerche Nielsen 1997, 2.67) → 'Udflytterbebyggelsen hvor der er viber'.

Vrøgum, Ål s.

1450-1500 RO 94 Vrøgum; 1/6 1462 Wrøg-hum.

Navnet indeholder artsleddet nao. glɔa. hēm, m., 'bebyggelse, hjem'; beskriverleddet er, efter alt at dømme, et nao. glɔa. *wrēk- 'krum' (Hald 1942, s. 108) som siden er blevet labialiseret til *wrøk- (jf. GG I.245f.). Præcist hvad beskriverleddet sigter til, er ukendt → 'Bebyggelsen ved Krumningen'.

Ål.

1330-34 RO 111 Aal; 26/7 1396 Aal.

Dette stednavn er dannet af det jyske nao. ål 'fure, vandrende', glɔa. *āl, oldislandsk áll, m., 'dyb rende i en elv, sund, fjord, dyb dal eller indsænkning mellem fjelde eller højdes-trækninger' (jf. DS 17.1, 226-27 & DSÅ 7.437). Navnet sigter sandsynligvis til vandløbet øst for sognekirken. Ål er et sogne- og kirkenavn, men ellers ikke fæstet til nogen bebyggelse.

Åsted, Kvong s.

9/4 1502 Ostedh, Osted; Mandt 1606 Aasted.

Navnet er sammensat af nao. ā, glɔa. ā, f., 'vandløb', og nao. glɔa. stath, m., 'bebyggelsessted' (Kousgård Sørensen 1958, 142) → 'Bebyggelsesstedet ved åen'. Navnet sigter til bebyggelsens beliggenhed ved en arm af Kvorup Bæk.

Kilde- og litteraturfortegnelse.

Albøge, Gordon, 'Stednavne', Mellem hav og hede. Landskab og bebyggelse i Ulfborg herred indtil 1700, (Århus, 2000), pp. 112-124.

DaSaml = Danske Samlinger for Historie, Topografie, Personal- og Litteraturhistorie, 1.-2. Række, (København, 1865-79).

DgP = Danmarks gamle personnavne. II. Udg. af Gunnar Knudsen, Marius Kristensen og Rikard Hornby, (København, 1936 ff.).

Domme og Forf. = Den kongelige Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid. II. Udg. ved

Troels Dahlerup, (København, 1959-69) Angivelse af bind og sidetal i skarpe klammer.

DRL = Den danske rigsløvgivning indtil 1400, ved Erik Kroman, (København, 1971).

DS = Danmarks stednavne, bd. I ff., udg. af stednavneudvalget (Institut for Navneforskning), (København, 1922 ff.).

DSÅ = Kousgård Sørensen, John, Danske sø- og ånavne. 1-8, (København, 1968-1996).

Feilb. = H. F. Feilberg, Bidrag til en ordbog over jyske almuemål I-IV, (København, 1886-1913).

GG = Johs. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk grammatik i sproghistorisk fremstilling I-VIII, (København, 1928-73).

Hald, Kristian, De danske stednavne paa -um, (København, 1942).

Hald, Kristian, Vore stednavne. (København, 1965).

Hald, Kristian, 'Gamle skovnavne i Ribe Amt'. Fra Ribe Amt. Festskrift til H. K. Kristensen, (1975), pp. 97-105.

Holmberg, B., 'Tomt och toft som appellativ och ortnamns-element', i Studier till en svensk ortnamnsatlas 4., utgivna av Jöran Sahlgren. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolf Akademien 17, (Uppsala og København, 1946).

Jørgensen, Bent, Reciprokering. Studier i indbyrdes afhængighed mellem ældre danske bebyggelsesnavne, (København, 1977).

Jørgensen, Bent, Stednavneordbog, (København, 1994).

KancBrevb = Kancelliets Brevbøger I ff. Udg. af C.F. Bricka m.fl., (København, 1885 ff.).

KancReg = Danske Kancelliregistranter 1535-50. Udg. v. Kr. Erslev og W. Møllerup, (København, 1881-82).

KjærgBirkTingb = Kjærgaard Birks Tingbøger, 1.1-4.3. Ved Gert Ravn Nørgaard, (Ål, 1988-90).

KronSk = Kronens Skøder. I ff. Udg. af L. Laursen m.fl., (København, 1892 ff.).

Kousgård Sørensen, John, 'Nogle indbyggernavne på -inge', i Festskrift til Peter Skautrup, red. af Svend Aakjær, Kr. Hald, Aage Hansen & Niels Åge Nielsen, (København, 1958), pp. 61-65.

Kousgård Sørensen, John, Danske bebyggelsesnavne på -sted, (København, 1958).

Kousgård Sørensen, John, '-um', Dansk kulturhistorisk opslagsværk II, (Århus, 1991), pp. 925-26.

Lerche Nielsen, Michael, Vikingetidens personnavne i Danmark belyst gennem runeindskrifternes personnavne og stednavne på -torp sammensat med personnavneforled, (Ikke offentliggjort ph.d.-afhandling ved Københavns Universitet, 1997).

M = Matrikel. Rigsarkivet og Matrikelsarkivet.

Mandt = Ekstraskattemandt. Rigsarkivet.

NecrRip = Necrologium Ripense. Trykt i SRD V 534-70. [Faksimiliudgivet i Codicum Danicorum Medii Aevi VIII 1-366, (København, 1967)].

Nielsen, Niels Åge, De jyske dialekter, (København, 1959).

Nielsen, Niels Åge, Dansk Etymologisk Ordbog. Ordenes Historie, (København, 1995).

O. Nielsen, VHH = Nielsen, O., Historiske Efterretninger om Vester Horne Herred (Ribe Amt). Fotografisk genoptrykt i 1984 af Historisk Samfund for Ribe Amt.

PrI 1638-39 = Præsteindberetninger til Ole Worm, I. Ålborg og Ribe Stifter 1625-42. Udg. ved Frank Jørgensen, (København, 1970).

RO = Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige vedtægter for Ribe Domkapitel og Bispestol, nedskrevet 1280-1518, kaldet "Oldemoder" (Avia Ripensis), udg. af O. Nielsen, Kbh. 1869 [Faksimiliudgivet i Codicum Danicorum Medii Aevi VIII 367-430, (København, 1967)].

SRD = Scriptores rerum danicarum I-VIII. Udg. af Jacob Langebek m.fl. (Hafniae, 1772-1878).

SSNEM = Fellows-Jensen, Gillian, Scandinavian Settlement Names in the East Midlands, Navnestudier 16, (Copenhagen, 1978).

SSNNW = Fellows-Jensen, Gillian, Scandinavian Settlement

Names in the North-West, Navnestudier 25, (Copenhagen, 1985).

SSS = Sydslesvigs stednavne, ved Anders Bjerrum, Kristian Hald og Peter Jørgensen, (København, 1948ff.).

Søndergaard, Bent, Indledende studier over den nordiske stednavnetype lev (löv), Navnestudier 10, (København, 1972).

Trap = J.P. Trap, Danmark. 1. Udg., (København, 1858-60), 2. Udg., (København, 1872-79), 3. Udg., (København, 1898-1906), 4. Udg., (København, 1920-32), 2. Udg., (København, 1953-72).

VHorneHdTingb = Vester Horne Herreds tingbøger, ved Gert Ravn Nørgaard, (Ål, 1990).

VSK = Videnskabernes Selskabs Kort. Geodætisk Instituts kortsamling.

VSKOrig = Originaltegninger til VSK. Geodætisk Instituts kortsamling.

Peder Gammeltoft. Født 1971. Vesterbrogade 18, 5. th, 1620 København V. Adjunkt v. Institut for Navneforskning, Københavns Universitet. Har tidligere udgivet artikler om stednavneforskning, bl.a. i tidsskrifterne Måltning, Nomina, Norna-Rapporter og Northern Studies.